

TANULMÁNYOK

Metaforikus névadás*

1. Bevezetés. Több írásomban foglalkoztam már az eddigiekben is azzal, hogy a nyelvtudomány két, egymástól látszólag igen távol álló területének, a névkutatásnak és a kognitív nyelvészetnek a kapcsolatára rávilágítsak, bemutatva azt, hogy miként alkalmazható a kognitív nyelvészet nyelvleírasi kerete, illetve általában a kognitív szemlélet az onomasztikai kutatásokban. Úgy vélem, mindkét terület számára nagy haszonnal jár az, ha a kognitív nyelvészet koherens modelljében értelmezzük újra névtani kérdéseket, ezáltal ugyanis az átjárhatóságot is biztosítjuk a két diszciplína között. Ez alkalommal a kognitív nyelvészet egyik emblematisz területének, a metaforakutatásnak az eredményeit felhasználva igyekszem a metaforikus névadást újraértelmezni. A kognitív metaforakutatást a tulajdonnevek kapcsán elsősorban a nevek metaforikus használata érdekli, azt viszont, hogy a névadásban miként jelenik meg ez az asszociációs folyamat, nem vizsgálják. Írásomban ezért – a kognitív metaforaelmélet és a metaforikusan használt tulajdonnevek problematikájának rövid áttekintését követően – a metaforikus névadás kognitív mechanizmusait tárgyalom a két fő tulajdonnévi kategória (a hely- és a személynévek) közül a helynevekre fókuszálva.

2. A metafora hagyományos és kognitív nyelvészeti értelmezése. A metaforát hosszú időn keresztül a képi beszéd egy fajtájának tekintették, melyben egy dolgot egy másik dolog nevével nevezünk meg, s melynek alapja a tartalmi vagy hangulati hasonlóság. Olyan nyelvi képről, nyelvi díszítő elemről van tehát szó eszerint, amelyben egy dolgot úgy hasonlítunk a másikkhoz, hogy a kettőt azonosítjuk egymással (vö. KÖVECSES 2005: 13). A metafora fő funkciója ebben az értelemben a jelentésátvitel, adott fogalmak kifejezésének segítése és árnyalása a művészi önkifejezés, hatáskeltés folyamataiban, a metafora tehát elsősorban művészi, esztétikai célokat szolgál, s külön tehetséget és tervezést igényel a létrehozása.¹

A hagyományos metaforafelfogással szemben az 1980-as években bontakozott ki a metaforák egy újfajta értelmezése az akkoriban induló, s hamarosan domináns irányzattá váló

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-2020-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

¹ A hagyományos metaforaelmélet összegző jellegű bemutatása (vö. KÖVECSES 2005: 13–14) persze némileg leegyszerűsítő (vö. FÖNAGY 1999: 200), nincs tekintettel a korábbi elméletek sokszínűségére, s arra sem, hogy a retorikai tradíció és az irodalmi stilsztika azért hangsúlyozta századokon keresztül a metaforák díszítő szerepét és a művészi tudatosságot, mert tárgya a szónoki beszéd és az irodalom, nem pedig a hétköznapi kommunikáció volt (NEMESI 2009: 38).

kognitív nyelvészetben belül. GEORGE LAKOFF és MARK JOHNSON *Metaphors We Live By* (1980) című munkájában kiszélesítette a metafora jelentésátviteli folyamatainak határait: a metafora eszerint nemcsak nyelvi, sőt elsősorban nem nyelvi, hanem kognitív mechanizmusként határozható meg, melynek nyelvi és nyelven kívüli megnyilvánulásai is vannak (vö. KÖVECSES 2005: 69–77).²

LAKOFFÉK abból indulnak ki, hogy a külvilágban nyert tapasztalataink alapján építjük fel belső világunkat is. Az elme legfontosabb produktumai, a gondolkodás és a nyelv tehát aszerint alakulnak ki, ahogyan a minket körülvevő világot észleljük. Megismerésünket pedig azok a tapasztalatok formálják legnagyobb mértékben, amelyeket testünkön keresztül élünk meg,³ azaz amelyek az észlelésen, a testmozgásokon és az ember fizikai, szociális és kulturális tapasztalatain alapulnak (LAKOFF–TURNER 1989: 119, KÖVECSES 2005: 81, GRADY 2010: 192). A környezettel való érintkezésből szerzett tapasztalataink sémákba rendeződnek, s komplex, multimodális reprezentációk (image, kép) formájában tárolódnak memóriánkban. Ezek a képi (image)⁴ sémák határozzák meg a fogalmi rendszert, s ezek eredményezik a nyelvben a képes (figuratív) kifejezéseket. Az egyik leghétköznapiabb tapasztalatunk például, hogy intenzív munkavégzés közben megnő a testhőmérsékletünk, így az intenzitáshoz általánosságban hozzátársítjuk a melegséget, a hőt. A fiziológiai összefüggés a mentális rendszerben a két séma közötti kapcsolat kiépülésével reprezentálódik (AZ INTENZITÁS – HŐ), s alapul szolgál olyan elvont fogalmak megragadásához, amelyeket más módon nem tudunk szavakba önteni. Így hozzuk létre, illetve értelmezzük azokat a kifejezéseket, amelyek érzelmi intenzitást jelölnek a hőfok segítségével: pl. *meleg helyzet volt, heves természete van, a társadalmi problémák már régóta izzottak a felszín alatt*. Szintén külső tapasztalatból származik az a tudásunk, hogy arról van tudomásunk, amit látunk. Erre alapozva társul a látás fogalmához a tudás, megértés fogalmi reprezentációja (A TUDÁS – LÁTÁS), s így magyarázhatók az *éleslátás, széles látókör, áttekinti a helyzetet* metaforikus kifejezések. Ezt a fogalmak között kiépülő kapcsolatot nevezi a kognitív nyelvészet metaforának.⁵ Olyan általános kognitív mechanizmusról, gondolkodási eljárásról van szó, amely a nehezen felfogható elvont fogalmak megértését segíti olyan módon, hogy az elvont vagy kevésbé ismerős jelenségeket valamely konkrétabb vagy ismerősebb fogalomra támaszkodva konceptualizáljuk (LAKOFF–JOHNSON 1980: 5, KÖVECSES 2005: 20, SZABÓ 2012: 5–7). S ezen a fogalmi párhuzamon alapulnak a nyelv metaforikus kifejezései.

² A különféle kulturális szimbólumok például (mint a New York-i Szabadság-szobor) jellemzően az adott kultúrában erősen beágyazott fogalmi metaforákon alapulnak (KÖVECSES 2005: 71).

³ A kognitív nyelvészet a nyelvi megismerés fiziológiai meghatározottságát a *testesültség* (*embodiment*) terminussal jelöli. Eszerint bár mindenféle gondolkodási folyamat mentális jellegű, mégis a fizikai világra, a fizikai környezetben zajló testi tapasztalatokra alapoz (vö. LANGACKER 2008: 4, LAKOFF 2012, KÉKESI 2019).

⁴ Noha az *image* szót jellemzően *képi*-nek fordítják a magyar szakirodalomban, valójában nem pusztán vizuális képekről van itt szó, hanem komplex multimodális reprezentációk közötti megfeleltetés zajlik.

⁵ A szituációs tapasztalásból nyert tudást hordozó nyelvi struktúrák idegrendszeri hátteréhez lásd GERALD EDELMAN neurális csoport-szelekció elméletét. Eszerint a különböző, szenzoros információból származó neurális térképekben az ismétlődő impulzusok hatására egyes neurális csoportok között a szinaptikus kapcsolat megerősödik (EDELMAN 1987, TURNER 1996: 111–112).

A metaforáknak (és nyelvi megvalósulásaiknak) ugyanakkor különböző komplexitású és funkciójú típusai különíthetők el. Az egyik nagy csoportot a fenti példákkal szemléltethető, sémákon alapuló szisztematikus metaforák alkotják (LAKOFF–JOHNSON 1980: 58, 61). Közülük a legegyszerűbbek a szenzomotoros tapasztaláson alapuló, elemi összefüggéseket tükröző primér metaforák (GRADY 2010: 190–194). Ezek között kitüntetett figyelmet kaptak az orientációs vagy irányultsági metaforák, amelyek a célfogalmakat alapvető térbeli irányokkal szervezik rendszerbe (pl. a *Hangosítsd fel a tévét!* és a *Halkítsd le a zenét!* megnyilatkozások mögött húzódó A TÖBB – FELFELÉ IRÁNYULTSÁG, A KEVESEBB – LEFELÉ IRÁNYULTSÁG megfelelések)⁶ és az ontológiai metaforák, amelyek révén a beszélők a tapasztalataikat alapvető absztrakt sémák segítségével értelmezik (pl. AZ ELVONT FOGALMAK – FIZIKAI TÁRGYAK-ként való felfogása, vagy a megszemélyesítés, pl. *az élet kibabrált velem*). Ezek, illetve a legalapvetőbb képi sémák (pl. TARTÁLY séma) képezik az alapját a komplexebb strukturális metaforáknak. Ebben az esetben nem egyszerűen két fogalom, hanem a két fogalom köré kiépült komplex fogalmi tartomány (összefüggő tapasztalatok rendszere) között hozunk létre megfeleltetéseket. A forrástartomány alapján értelmezzük az elvontabb céltartományt (KÖVECSE 2005: 20). Például vannak koherens ismereteink az épületekről, s ennek alapján gondolkodunk az elméletekről is (AZ ELMÉLET – ÉPÜLET),⁷ ezáltal beszélhetünk például *elméletek megalapozásáról* és *összeomlásáról*. (A strukturális metaforák alapjául szolgáló megfeleltetések direkt módon gyakran meg sem jelennek a beszédben, de a kifejezések jó része csak ezek mentén értelmezhető.) Ezek a különböző komplexitású fogalmi metaforák ismétlődő tapasztalatokból kiépülő sémákon alapulnak, egyirányúság jellemző rájuk (azaz a forrástartomány és a céltartomány nem felcserélhető), és a jobb fogalmi megértést segítik. A fogalmi metaforákat kifejező metaforikus kifejezések feldolgozása pedig olyan módon történik, hogy a nyelvi forma aktiválja a hozzá kapcsolt fogalmi pólust, illetve az adott fogalom köré kiépült fogalmi tartomány (egy részét), a fogalmi tartományok közötti megfelelések révén ugyanakkor a vele kapcsolatban álló fogalmi tartomány elemei is aktíválódnak, a megértésben ezek is szerepet játszanak.

A képi sémák szisztematikus megfeleltetésén alapuló fogalmi metaforák e csoportja mellett azonban léteznek szintén alapvető képzeteken, de nem sémákon, hanem részletes képeken alapuló ún. képi metaforák. Ennek iskolapéldája LAKOFF-nál az *A feleségem [...] Akinek dereka homokóra* André Breton-versrészlet (LAKOFF 1987: 221, vö. még *hasonlósági metaforák*, GRADY 1999). Ezek esetében is fogalmi megfeleltetés húzódik a háttérben (vö. GIBBS–BOGDONOVICH 1999: 43), ez azonban nem egy általános, sokszoros tapasztalatból kiváló, rögzült összefüggésen alapul, hanem egy egyszeri leképezés történik (vö. KÖVECSE 2005: 53). További lényeges különbség a szisztematikus metaforákhoz képest, hogy az egyszeri képi metaforák nem egy absztrakt és egy konkrét fogalom megfeleltetése révén segítik a megértést, hanem specifikus tapasztalatot ragadnak meg és fejtenek ki (s elméletileg akár megfordítható is lenne a megfeleltetés iránya). Ezek a metaforák igen jellemzőek a költészetben,⁸ de előfordulnak a mindennapi beszédben is (DEIGNAN 2007). A kognitív

⁶ SZILÁGYI N. SÁNDOR ezt a típust nem tekinti metaforának: a szavak pozitív, illetve negatív jelentéstartalmát a jelentésszerkezetben a denotatív jelentéstől független értékjelentéssel magyarázza (1996: 11–36).

⁷ A háttérükben pedig a még szemantikusabb AZ ELVONT– KONKRÉT megfeleltetés húzódik.

⁸ A szépirodalmi metaforáknak ugyanakkor csak egy része képi metafora, másik részük konvencionális (vagy nem konvencionális) fogalmi metaforák újszerű nyelvi kifejezése (KÖVECSE 2005: 47).

nyelvészet ugyanakkor a képi metaforák kapcsán is hangsúlyozza azok fogalmi jellegét, fogalmi megalapozottságát (KÖVECSES 2005: 64, GRADY 2010: 193).

A kognitív nyelvészet tehát kitágítja mind a metaforának, mind a metaforikus kifejezéseknek a körét. A metafora – akármelyik típusát tekintjük is – e megközelítésmód szerint nem pusztán nyelvi díszítőelem, hanem olyan általános folyamat, amely áthatja mindennapi gondolkodásunkat és nyelvhasználatunkat. Produkciója és feldolgozása nem igényel különleges képességeket: olyan alapvető kognitív eszközről van szó, amely nélkülözhetetlen mind a hétköznapi, mind a (szép)irodalmi nyelvhasználatban (LAKOFF–JOHNSON 1980: 211–212, LAKOFF–TURNER 1989: 125, KÖVECSES 2005: 14).

A metafora nyelvi vonatkozásait tanulmányozva fontos még kitérnünk e mechanizmusnak a jelentésváltozásban betöltött szerepére. A fogalmi megfeleltetés az ontológiai, a komplexebb strukturális metaforák, illetve a képi metaforák nyelvi kifejezései esetében általában nem jár jelentésváltozással, különösen ha az érintett fogalmaknak már van megnevezésük (az *épület* szó tehát nem jelent ’elmélet’-et, és fordítva sem). Ugyanakkor az orientációs metaforák kapcsán, illetve olyan esetekben, amikor egy új fogalmat (új tárgyat, új fogalmi kategóriát) akarunk megnevezni a fogalmi reprezentációk hasonlóságának leképezésére alapozva, számolhatunk jelentésváltozással, a forrásként szolgáló fogalmat jelölő szó jelentésszerkezete kibővíülhet, újabb fogalmi jelentéssel gazdagodhat (pl. *egér*). Ezekben a metaforatípusokban a gyakori metaforikus szóhasználat is eredményezhet poliszémiát.

Noha e rövid áttekintésből úgy tűnhet, a kognitív nyelvészetben belül megoldottnak tekinthető a metafora magyarázata, valójában nincs teljes egyetértés a metaforikus mechanizmus értelmezésében. A kérdéssel foglalkozó szakemberek egymással versengő, ugyanakkor egymást ki is egészítő magyarázatokat adnak (vö. a metafora lakoffi „standard” elméletét), a metafora mint kategorizációs aktus elméletét és a fogalmi integráció elméletét). A fenti áttekintés ezek közül a talán napjainkig legmeghatározóbb lakoffi modellre fókuszált (a további modellekhez l. GRADY 2010, KÖVECSES 2009); ez azon elméletek legismertebb példája, amelyek a metaforát általános kognitív mechanizmusnak tekintik. Találkozunk ugyanakkor olyan kognitív szemléletű elmélettel is, amely a metaforát nyelvi folyamatnak tartja (SZILÁGYI N. 1996).⁹ Az alternatív elméleteket azonban nem részletezem, magam ugyanis a továbbiakban a lakoffi modellt követem a nevek és a metafora viszonyának tárgyalása során (ahol az idevágó, meglehetősen kisszámú szakmunkában más elméletet preferáltak a szerzők, ezt lábjegyzetben jelzem).

3. A metafora és a nevek. A kognitív nyelvészeti leírásokban a tulajdonnevek általában periferikus helyzetűek. Hasonlóképpen kis figyelmet kapnak a nevek a kognitív metaforakutatáson belül is. A metaforikus kifejezések és a nevek viszonyának csak egyetlen irányával foglalkoznak: azokkal az esetekkel, amikor a tulajdonnevet használják metaforikusan

⁹ SZILÁGYI N. SÁNDOR a metaforát a (perceptuális kategorizációtól bizonyos mértékig független) nyelvi kategorizáció folyamata kapcsán értelmezi, s nem is tekint minden, LAKOFFÉK által ide sorolt típust idetartozónak (vö. orientációs metafora). SZILÁGYI N. ugyanis a metaforát a szóhasználat kiterjedéseként definiálja, melynek feltétele az érzékelt strukturális hasonlóság (azaz a nyelvi észlelési feltételek, a nyelvi kategóriába sorolás alapjául szolgáló tulajdonságjegyek között felfogott átfedés; 1996: 45–49); például a *ló* lexéma kiterjesztése a tornaszerre annak alapján, hogy az is elég magas, négy lába van, háta közepén pedig a két fogantyú nyeregbe emlékeztet (2006: 215). A strukturális metaforát szintén nyelvi jelenségnek, egyfajta lappangó metaforának tartja.

(vö. WEE 2006, HORVÁTH 2017). Ezekben a metafora forrástartományát a tulajdonnévhez kapcsolódó fogalmi tartomány adja. A tulajdonneveknek a kognitív nyelvészet szerint ugyanis komplex jelentésszerkezetük van, mely magában foglalja a jelölt dologra (konkrét személyre, helyre, objektumra stb.) vonatkozó tudásunkat, illetve a típusjelentésként meghatározható általánosabb ismereteket is (vö. TOLCSVAI NAGY 2008, RESZEGI 2018a).¹⁰

A tulajdonnevek metaforikus használatának két fő típusa különíthető el. Az egyik esetben a metaforikus leképezés forrástartományát egy tulajdonnév típusjelentése, illetve a típusjelentés kapcsán mozgósított enciklopédikus tudás adja, pl. *Na de csak megérkeztünk Aalenba a Brünhildák fővárosába.*¹¹ A *Brünhilda* név jellegzetes germán, német női név, s a német nők bizonyos sztereotip tulajdonságait képes aktiválni. HORVÁTH PÉTER szerint ide sorolható a tipikus állatnevek emberekre való alkalmazása is, pl. *Mi van Röft? Valami nem tetszik?* (2017: 78).

A tulajdonnevek metaforikus használatának másik típusában a metaforikus leképezés forrástartományát egy tulajdonnév konvencionális referense, azaz egy konkrét személy vagy hely kapcsán mozgósított enciklopédikus tudás adja, pl. *Tényleg az anyatejen múlik minden? Ha így lenne, minden anyatejes baba egy igazi kis Einstein lenne;*¹² *Fantasztikus kiállítás nyílt a magyar Picasso több mint ezer kerámiájából. Gorka Géza életműve a Kieselbach Galériában;*¹³ *Az első meccs ugyan egy gyors dán góllal indult, de a magyar Zidane (Kriston Attila) egyenlített, így a dániai visszavágón még volt esély.*¹⁴ Ilyen esetekben a tulajdonnevet viselő személy, hely stb. fogalmi reprezentációja számos különböző típusú tulajdonságjegyet tartalmaz(hat), melyek közül néhány meghatározóbb, szálensebb, míg mások kevésbé fontosak. Az előbbieket azok, amelyek szélesebb körben ismertek, konvencionálisak, és ezek vál(hat)nak a metaforikus névhasználat, illetve akár köznevesülés alapjává (vö. RESZEGI 2018b).¹⁵

A két utóbbi példa (*magyar Picasso*, *magyar Zidane*) jól szemlélteti LIONEL WEEnek azt a nagyobb nyelvi anyag vizsgálatán alapuló megállapítását, hogy a tulajdonneveknek a metaforikus kifejezésekben való használata sok esetben az „egy LOKÁLIS ENTITÁSNAK mint céltartománynak egy NEM LOKÁLIS ENTITÁS a forrástartománya” sémával jellemezhető (2006: 365–366).¹⁶ Az univerzálisan, illetve adott beszélőközösségen belül általánosan ismert nevek, valamint a hozzájuk kapcsolódó kulturális ismeretek (konvencionális fogalmi tartalmak) aktiválásán alapuló megfeleltetések mellett számolnunk kell persze újszerű metaforikus névhasználattal is.

¹⁰ A tulajdonnevek komplex jelentésszerkezete a névkutatásban nem új gondolat (vö. pl. J. SOLTÉSZ 1979).

¹¹ <http://www.cadaveres.hu/index.php?menu=30&x=64&lang=1> (2020. 11. 25.)

¹² <https://azanya.cafeblog.hu/2015/07/25/> (2020. 11. 25.)

¹³ <http://octogondeco.hu/kereses/?s=gorka> (2020. 11. 25.)

¹⁴ https://joestetretro.blog.hu/2018/07/25/7_magyar_kieselbach_amit_megsirattunk (2020. 11. 25.). BRDAR és BRDAR-SZABÓ metonimikus és metaforikus folyamatok együttesével látja meggyőzően magyarázhatónak ezeket az eseteket (2007: 131–133).

¹⁵ LAKOFF AZ IDEÁLIS TAG AZ OSZTÁLY HELYETT metonimiával magyarázza az ilyen eseteket (vö. *paragon*: egy kategória ideális tagja, képviselője; 1987: 87–88).

¹⁶ WEE ugyanakkor a tulajdonnevek metaforikus használatát a metafora mint kategorizációs aktus elmélettel magyarázza. Eszerint a metafora valójában olyan kategorizációs mechanizmus, melyben egy entitást egy kategóriához rendelünk hozzá, amely kategóriát egy másik, ugyanebbe a kategóriába tartozó entitás képvisel (vö. GLUCKSBERG–KEYSAR 1993).

HORVÁTH PÉTER szerint a LOKÁLIS – NEM LOKÁLIS metaforikus mintázatba tartoznak azok a példák is, amikor egy nem lokális helynevet egy lokális hely megnevezésére kezdenek el használni metaforikusan: például *Angyalföld*-nek nevezik el egy magyar település munkások által lakott részét, vagy *Abesszíniá*-nak egy, a helyi, lokális viszonyok között távolabb eső helyet (HORVÁTH 2017: 77–78, HOFFMANN 1993/2007: 130–133 példáit idézi). Az idézett, illetve a hasonló mechanizmus mentén alkotott megnevezések ugyanakkor már nem csupán a nevek metaforikus használatára mutatnak példát, azaz arra, amikor a nevek fogalmi reprezentációja forrástartományként szolgál egy céltartomány értelmezéséhez: itt a céltartomány is egyetlen konkrét objektum reprezentációja. Ráadásul az ilyen jellegű megnevezések gyakran nem pusztán alkalmi megjelölései az adott helynek, hanem – jobbra informális – tulajdonnévi megjelölései, esetleg névvariánsai az objektumnak. Így ezek a példák átvezetnek minket a metafora és a nevek közötti kapcsolat másik irányának megvalósulásához (ahhoz az esethez, amikor a céltartományként szerepel egyedi objektum): a helyek, személyek metaforikus megjelöléseihöz, illetve a metaforikus névadáshoz.

4. Metaforikus névadás. A továbbiakban azt mutatom be, miként értelmezhető a metaforikus névadás a lakoffi metaforaelmélet keretében, illetve hogyan illeszthetők ide a névkutatás eredményei. Noha az igény az ilyen közelítésmódú vizsgálatok iránt már más névkutatókban is megfogalmazódott (vö. pl. BALODE 2012), konkrét tanulmányok egyelőre alig készültek. Lényegében csak a személynevek kapcsán találunk példát a nemzetközi szakirodalomban arra, hogy a kognitív metaforaelmélet keretében tárgyalják ezeket a neveket (de ezek a munkák sem törekednek a jelenség átfogó analizésére). A DUNJA BROZOVIC RONČEVIĆ és MILENA ŽIC FUCHS szerzőpáros (2005) a *medve* és *farkas* szavakból alakult régi horvát személynevek metaforikus alapját vizsgálta. Meglátásuk szerint az ÁLLAT – EMBER fogalmi metafora lehetett az alapja az állatok emberi tulajdonságokkal való felruházásának, melynek révén az állat reprezentációja komplexebbé vált, és jó alapul szolgált személyek megnevezésére akár a fizikai erejük, akár a bátorságuk, vadságuk alapján.¹⁷

Az én elsődleges célom viszont a metaforikus helynévadásnak a kognitív metaforaelméletben való értelmezése. S noha a fogalmi rendszer szintjén nyilvánvalóan hasonló mechanizmusokkal számolhatunk esetükben is, mint a metaforikus személyneveknél, mégis érdemes a helynevek kapcsán külön is körüljárni ezt a névadási módot, hiszen már csak a denotátumok különbségeiből adódóan is más-más típusú megfeleltetésekkel számolhatunk a két névfajta kapcsán.

4.1. A metaforikus névadás meghatározása. A metafora mechanizmusát működtetve, mint láttuk, konkrét, egyedi objektumokat is meg tudunk jelölni, sőt a névtani vizsgálatok szerint nem csupán az alkalmi megjelölések, hanem az új nevek, névvariánsok egy része is a metafora mechanizmusával magyarázható. A magyar szakirodalomban korábban többen *képzettársításon alapuló nevek*-ként utaltak az ide sorolható helynevek csoportjára (BENKŐ 1947: 32; KÁZMÉR 1957: 42–43, 65–66; PESTI 1970: 101–103), s ez a terminus valóban jól jellemzi a mögöttes folyamat lényegét (noha maguk a szerzők nem feltétlenül egységesen értelmezik a terminust). Egy sajátos fogalmi megfeleltetés húzódik e nevek háttérében, mely a képi metafora mechanizmusához áll közel. A metaforikus névadással keletkezett

¹⁷ OLAF JÄKEL – német és angol személyneveket vizsgálva – inkább metonimikus mechanizmusokat valószínűsít az ilyen típusú nevek mögött (1999).

nevek mögött ugyanis nem olyan stratégiák állnak, amelyek a megértést segítik, vagy konceptuális magyarázatokat adnak. Sokkal inkább arról van szó, hogy egy részletgazdag mentális képet (egy konkrét hely reprezentációját) egy másik részletes mentális képnek felletetünk meg valamely előtérbe került és hasonlóan észlelt tulajdonságjegyük alapján. A célfogalom tehát esetünkben egy konkrét, viszonylag jól körülhatárolható és felfogható téri objektum mentális leképeződése. E megnevezendő denotátum mentális reprezentációja a percepciókategorizációs folyamatoknak köszönhetően sokféle (vizuális és más modalitásból származó, illetve egyéb jellegű) tulajdonságjegyet tartalmaz (méret, alak, más objektumokhoz való viszony stb.), s ezek közül egy előtérbe kerül a névadás kontextusában. Amennyiben ez az észlelt fogalmi jegy egy másik, hasonló tulajdonságjeggyel mint szálens sajátossággal jellemezhető fogalommal (forrástartománnyal) való megfeleltetés révén fejeződik ki nyelviileg, metaforikus neveket hozunk létre. Például kiemelkedést jelöl a *Zsidókalap* névforma (vö. KÁZMÉR 1957: 42, HOFFMANN 1993/2007: 129), amelynek megalkotásakor a domb alakja és a zsidókalap jellegzetes formája között felfedezett hasonlóság alapján jött létre a megfeleltetés a két fogalom (az adott domb és a zsidókalap fogalma) között a névadó mentális rendszerében, s ennek nyelvi kifejezésére szolgál az identifikáló funkciójú név. Az így létrehozott név tehát nemcsak alkalmi megjelölésként szolgál, hanem egy kisebb-nagyobb közösségen belül állandósul a használata, azaz új – a közszoói előzményével szoros kapcsolatban lévő – lexikális elemként épül be a beszélők mentális lexikonába, immár a helynevek alhálózatába.

A magyar szakirodalomban legutóbb HOFFMANN ISTVÁN tárgyalta behatóan ezt a névadási módot, a fentiekhez hasonlóan értelmezve a metaforát: „nem nyelvi folyamatokat jelöl, hanem azok gondolkodásbeli, tudati háttérét” (1993/2007: 127). Tipológiája rendszerszemléletéből adódóan csak azokat a neveket sorolja a metaforikus névadással létrehozottak körébe, amelyeknél kizárólag a metafora érvényesülése eredményezte a nevet, és semmilyen egyéb nyelvi folyamat nem történt, azaz amelyek esetében pusztán névátvitelről van szó. Eszerint a metaforikus névadás eredményeként mindig egyrészes név jön létre. A forrásfogalmat jelölő szó persze lehet összetett, ez a név szerkezetét nem befolyásolja. Például a *Cserebogár* egykori malomnév (HBMH. 1: 310) egyrészes metaforikus névnek tekinthető, melynél a gőzmalom zúgó hangja szolgált a metaforikus megfeleltetés, s így a névadás alapjául, az összetett szó tehát egyetlen tulajdonságjegyet, egyetlen információt közöl a vele megjelölt denotátumról. Noha metafora húzódnak a kétrészes nevek valamely névrésze mögött is (*Teknő-völgy*, VeMFN. 2: 77, 153), ezeket a HOFFMANN-féle tipológia nem tekinti metaforikus névadással (tágabban jelentésbeli névadással) keletkezettnek, mert végső formájukat egy másik névrésszel összekapcsolódva nyerik el, azaz a szintagmatikus névadással alakult formák körébe tartoznak.

Megítélésem szerint a kognitív rendszer szempontjából sokkal indokoltabb az asszociációs mechanizmusokat külön kezelni a nyelvi megvalósulásuktól. Ilyen módon együtt láthatjuk valamennyi metaforikusan motivált nevet, s árnyaltabb képet kaphatunk arról, hogy a névadásban hogyan jelentkezik a metafora mechanizmusa. A különböző szerkezetű névformák egy csoportban kezelését e névtípus kapcsán az is támogatja, hogy az ide sorolható nevek jobbára nem hivatalos névadással, nem rögzített formában keletkeznek. A névadás pillanatában a beszélő létrehoz egy formát, amelyet – amennyiben névnek tekintik – a társai, illetve ő maga is a továbbiakban hasonló formában használnak. A névadás szituációjában a metafora mechanizmusa ugyanúgy érvényesül az egyrészes, illetve a *Teknő-völgy* típusú kétrészes nevekben. Az utóbbi esetben ezzel mintegy párhuzamosan a metaforikus

névrészhez a beszélő hozzákapcsol egy lexikális névformánsként értelmezhető földrajzi köznevet a kétrészes nevek mintájára. Azaz a metafora által aktivált szóforma előhívása együtt jár egy további nyelvi elem, illetve bizonyos grammatikai sémák működtetésével. Ezek a folyamatok viszont nem választhatók szét a kognitív rendszer szintjén élesen, a metaforikus helynevek tárgyalásakor tehát ezekre a formákra is tekintettel kell lennünk.¹⁸ Ezt támogatja az is, hogy a névadás nyelvi kontextusban történik, s nem feltétlenül egyértelmű – még a név létrehozója számára sem –, hogy meddig is tart a névforma az adott megnyilatkozásban. A beszélőknek a későbbiekben sincs a nevek terjedelmét illetően feltétlenül egzakt tudásuk. Amint arra a névgyűjtők tapasztalatai rávilágítottak (legutóbb SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA foglalkozott ezzel a kérdéssel), a nevek formája a későbbi használat során sem rögzül szükségszerűen egyetlen jól leírható formában. Nem ritkán több névváltozat is használatban van egymás mellett, melyeket a beszélők nem is tekintenek külön névnek vagy akár külön alakváltozatnak (vö. SZILÁGYI-VARGA 2017: 82–83).¹⁹ Ez jellemzően az áttetsző vagy ilyen névrészt is tartalmazó mikronevek esetében van így; úgy tűnik, ezek névstátusza kevésbé erőteljes. Ebbe a körbe beletartozhatnak a metaforikus névadással keletkezett nevek is. A metaforikus helynevek körének kitágítását támogatja a kognitív nyelvészet azon felismerése is, mely szerint a mentális rendszerünkben nincsenek élesen elváló nyelvi kategóriák, sokkal inkább a prototípuselv mentén kiépülő, átfedő hálózatokkal írható le a nyelv, s így a névrendszer is.

Annak ellenére, hogy mindennapi gondolkodásunkat és nyelvhasználatunkat át- meg áthatja a metafora, a névalkotásban lényegesen kevésbé jellemző. Sokkal nagyobb arányban jöttek létre például a magyar névanyagban metonimikus megfeleltetés révén helynevek. A metaforikus névadás viszonylagos periférikus helyzete nemcsak a magyar helynévanyag kapcsán jellemző, az idevágó kutatások alapján más nyelvekben sem tartozik a leggyakoribb névalkotási módok közé. (Ez persze összefügg azzal is, hogy a tulajdonnevek kapcsán – lévén nem sematikus fogalmi kategóriákat jelölnek meg – nem számolhatunk a primér és a komplexebb strukturális fogalmi metaforák nyelvi kifejeződéseivel.)

A névkutatók a metaforikus nevek viszonylagos ritkasága ellenére sem hagyták figyelmen kívül ezt a névcsoportot: a magyar névkutatásban KÁZMÉR MIKLÓS, BENKŐ LORÁND, PESTI JÁNOS és HOFFMANN ISTVÁN elemzése mellett utalhatunk még SZABÓ T. ATTILA (1934) és INCZEFI GÉZA (1971) munkáira is. Ezek mellett az egy-egy kisebb terület, egy konkrét helynévfajta vagy egy sajátos fogalomkör metaforikus helyneveire irányuló nemzetközi szakmunkák (l. pl. BALODE 2012, NYSTRÖM 2013, AINIALA 2016: 77–78, SÆRHEIM 2018) is gyakran szolgálnak olyan tanulságokkal, amelyek segíthetnek a metaforikus névadás kognitív hátterének értelmezésében. A más nyelvű névanyag bevonása a névcsoport általános

¹⁸ A névadási mód bemutatásakor HOFFMANN ISTVÁN maga is együtt tárgyalja az egyrészes metaforikus neveket, illetve a metaforikus névrészt tartalmazó kétrészes névformákat, bár eljárását elsősorban a névtípus ritkasága magyarázza.

¹⁹ A kisbányai helynévgyűjtés kapcsán olvashatjuk a következőt: „a bányaiak többsége a *Gosztát*, *Gosztáté*, *Gosztát földje* kifejezéseket nem fogta fel külön helyneveknek. [...] Nem számít, hogy az adott névváltozatok között csupán egy névelemnyi (legyen az jel, képző vagy rag) vagy egy egész névrésznyi különbség van-e. Ahhoz, hogy egyetlen kifejezésnek tekintsék az adott lexémákat, mindössze ugyanannak a specifikus »kulcsszónak«, »hívószónak«, tehát stimulusnak kell szerepelnie bennük, a kapcsolódó névelemnek és névrésznek pedig az adott nyelvváltozatban ismertnek kell lennie.” (SZILÁGYI-VARGA 2017: 82–83).

jellemzéséhez, az univerzális vagy nyelvi, illetve kultúraspecifikus sajátosságok megállapításához is jó alapul szolgálhat. Az idézett munkák közül STAFFAN NYSTRÖM svéd névanyagot feldolgozó tanulmánya használható fel a legeredményesebben az ilyen jellegű összevetésekhez, igen részletesen, több szempontot érvényesítve tárgyalja ugyanis ezt a névcsoportot. A továbbiakban ezért, hogy a magyar névanyag alapján leszűrhető megállapítások érvényességi köréről képet alkothassunk, a svéd metaforikus nevek tanulságaira is rendre ki fogok térni, s amennyire a források lehetővé teszik, utalok más nyelvek sajátosságaira is.

4.2. Céltartomány, forrástartomány és a fogalmi megfeleltetés alapja

4.2.1. A magyar névanyagon végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy a metaforikus nevek céltartományaként leggyakrabban domborzati formák, utak, földterületek szerepelnek, pl. *Kályhaválla*: domb (VeMFN. 1: 125), *Ördögágya*: szikla (VeMFN. 1: 210), *Asztalvölgy* (VeMFN. 2: 248), *Csöbör*: kerek mélyedés (INCZEFI 1960: 23), *Bikanyak*: veszélyes útkanyar (VeMFN. 2: 265), *Citera-rét*: földterület (ZMFN. 1: 391), *Patkó*: földterület (VeMFN. 1: 39), *Patkó-föld* (SzSzMh. 1: 150), *Pántlika*: földterület (INCZEFI 1960: 70), *Túrószacskó ~ Túrószsák*: földterület (INCZEFI 1971: 190), *Németkalap*: földterület (INCZEFI 1971: 192). Emellett elvétve épületek is előfordulnak célfogalomként: a *Galambház* a kisvasút végállomása Diszelen (VeMFN. 1: 136), a *Cserebogár* egy malom neve (HBMH. 1: 310). Ezek az objektumok leggyakrabban sajátos alakjuk miatt kapnak metaforikus nevet: az *Ördögágya* ágyhoz hasonló sziklát jelöl (amely a monda szerint az ördög ágya volt), a *Patkó* ívben hajló földterület, a *Fillérke* egy kerek tavacska neve (VeMFN. 1: 149), a *Túrószacskó*, *Túrószsák* háromszög alakra utal (ilyen zacskóban függesztették fel a túrót, INCZEFI 1971). Esetenként akár komplexebb, több – különböző modalitású – tulajdonságjegyet érintő fogalmi megfeleltetéssel is számolhatunk: a *Citera-rét* „épp olyan fekvésű, mint egy citera. Az árkok a húrjai, a bokrok a lyukak, és a tücskök folyton muzsikálnak benne” (ZMFN. 1: 391). Szembeötlő ugyanakkor a névadási mód hiánya a településnevek között a magyar névanyagban, s ez más nyelvek kapcsán is elmondható. Ez a hiány a nyelvi normával, illetve e nevek sajátos stilisztikumával, szociokulturális jelentésével magyarázható (a kérdést bővebben tárgyalom a 3.2.2. pontban).²⁰

A svéd nevek kapcsán STAFFAN NYSTRÖM szintén egy lehetséges – bár a magyar névanyagban tapasztalttól némileg eltérő – összefüggésre utal a megnevezett objektum fajtája és a metaforikus névadás alkalmazása között. Lényegesen nagyobb a metaforikus nevek száma a Stockholm környéki szigetvilág sajátos formájú kisebb-nagyobb szigetei, öblei, sziklái körében, mint az általa vizsgált hegyvidéki területen, a síkvidéki régió mezőgazdasági művelés alá vont földjeinek nevei között pedig csak elvétve találni ilyen formákat. A metaforikus névadást itt is jellemzően az adott hely sajátos alakja – illetve sajátos

²⁰ Viszonylag nagyobb arányban találunk ugyanakkor metaforikus neveket a relatíve új helynévkategóriának számító sziklamászóutak nevében (vö. BAUKO 2015: 129). Az alakra utalás e nevek esetében viszonylag gyakran fejeződik ki metaforikusan: *Ypsilon*, „L” út, Z út, *Krokodilfej*, *Kristályfal*, *Teve* (KUNA 2006a: 88, 90), *Katedrális*, *Küklopsz* (egy repedésben vezet, ahol van egy lyuk) (KUNA 2006b: 115). Ez a szemlélet a szlovákiai névanyagban is megjelenik: *Biela veľryba* ’fehér bálna’, *Korytnačka* ’teknősbéka’, *Komín* ’kémény’, *Krumplik* ’kis krumpli’ (BAUKO 2015: 129). Az átmeneti jellegű – a helynevek mellett az intézménynevek s még inkább a márkanévek sajátosságaival jellemezhető – lakóparkok nevei szintén kelthetnek metaforikus asszociációkat (vö. HEGEDŰS 2008).

minősége – váltja ki, vö. pl. *Tröjärmen* ’pulóver ujjá’: hosszan elnyúló öböl, *Broken* ’nadrág’: láb, *Stekpannan* ’serpenyő’: kis kerek kiemelkedés, amely egy vékony földcsíkon keresztül kapcsolódik a szárazföldre (NYSTRÖM 2013). LAIMUTE BALODE (2012) a lett névanyagban a víznevek (tó- és folyóvíznevek) körében mutatta ki, hogy nem nagy számban ugyan, de körükben is találhatunk metaforikus alakulásúakat (pl. *Ákis* ’horog’), melyek szintén jellemzően a jelölt víz sajátos alakjára utalnak ilyen módon; vö. még a szlovák *Závojevý vodopád* ’fátyol vizesés’ nevet a Szepességben (GOÓTŠOVÁ–CHOMOVÁ–KRŠKO 2014: 487, l. még *Fátyol-vizesés* a Szalajka-völgyben).

Az esetek nagy részében e nevek létrejöttét azzal magyarázhatjuk, hogy nem áll olyan tulajdonságfogalom, illetve olyan melléknév rendelkezésre, amely kellően pontosan írja le az adott formát. A sajátos látvány, illetve általános benyomás ugyanakkor – az agy automatikus mintázatmegfeleltető mechanizmusai révén – aktiválja egy hasonló alakú tárgy fogalmi reprezentációját, illetve annak közszói megjelölését. Persze ezzel összefüggésben számolhatunk további, a metaforikus névadási módot preferáló motivációval is: a névadó esetleg sajátos stílushatásra is törekedhetett. A névadást, az új nevek, illetve névváltozatok létrehozását nem pusztán az identifikáció motiválja: jól ismert a nevek jogbiztosító szerepe, politikai vonatkozása, de a névadásban megnyilvánulhat a névadó fantáziája, nyelvi játékosága, egyfajta nyelvi hatáskeltés is (vö. HOFFMANN 1993/2007: 129). Erre utal INCZEFI GÉZA is az alakjelölő metaforikus helynevek kapcsán: „Több metaforikus nevünk jelentés-tartalma és a jelölt táj közötti azonosság megalkotásában több szerepe volt a képzeletnek, mint a szemléletnek.” (1971: 193). Fokozottan számolhatunk ezzel azon nevek esetében, amelyek nem az objektum alakjára utalnak, hanem valamilyen más, olykor nehezen meghatározható megfeleltetésen alapulnak.

A magyar névanyagban meglehetősen kis számban találunk olyan közszói eredetű metaforikus helynevet, amelynél a mögöttes fogalmi megfelelés alapja nem az objektum alakja volt. Ezek a nevek jórészt inkább valamilyen belterületi helyet jelölnek; több településen is találkozunk például *Dzsungel* nevű falurésszel, amely veszekedős, békétlen lakóiról, elhanyagoltságáról kapta megnevezését (VeMFN. 1: 169, SzSzMFN. 3: 262); távoli, kietlen terület a *Préri* (VeMFN. 2: 43). Az elhelyezkedés hasonlósága miatt nevezik *Rókalyuk*-nak a domboldalba bevájt kunyhósört Nyírpilisen, ahol a falu legszegényebbjei laktak (SzSzMFN. 3: 304). Magaslattól övezett, védett helyet jelöl a Szeged környéki *Melegszo*ba név (INCZEFI 1960: 61). Természetszerűen a denotátum jellege is befolyásolja, hogy milyen jellegű tulajdonságjegy szolgálhat a metaforikus megfeleltetés alapjául. A szlovák víznevek körében több példát is találunk arra, hogy a vízfolyás áramlásának jellegét fejezi ki a metaforikus név: erős áramlású patakot jelöl a *Fujak* ’hófúvás’ és a *Lejak* ’felhőszakadás, sűrű eső’ (GOÓTŠOVÁ–CHOMOVÁ–KRŠKO 2014: 135, 245), míg a *Hluchý jarok* előtagja (’süket’) a patak gyenge, halk áramlását jelöli meg (GOÓTŠOVÁ–CHOMOVÁ–KRŠKO 2014: 404–405). Valamivel nagyobb változatosságot mutat ebből a szempontból a svéd névanyag: pl. *Sorgen* ’bánat’, *Nöden* ’ínség’, *Munken* ’szerzetes’, *Bagaren* ’pék’, *Evigheten* ’örökkévalóság’ (NYSTRÖM 2013). Több esetben nem állapítható meg egyértelműen a fogalmi megfeleltetés alapja: például a Makó környéki *Tyúkól* név esetében, amely egy kis, víztől övezett területet jelöl, de tyúkok nem voltak ott (INCZEFI 1971: 193).

4.2.2. Forrástartományként általában köznapi dolgok, fogalmak szolgálnak: háztartási eszközök, berendezési tárgyak, ruhadarabok stb. Ezek különösen gyakoriak alakmegjelölő

szerepben: pl. *Teknő*, *Kosár*, *Tótkalap*, *Törökasztal* (BARÁZ 2007), svéd *Kokgrytan* 'lábás', *Näldynan* 'túpárna', *Blompottan* 'virágcserep', *Sadeln* 'nyereg' (NYSTRÖM 2013).

A magyar névanyagban kevésbé jellemző (de vö. pl. *Szöcske*; KISS 1961: 216), más nyelvekben ugyanakkor állatok is gyakran jelennek meg forrástartományként. A svéd névanyagban ez a második legnagyobb csoport a metaforikus nevek körében. Leggyakrabban háziállatok, de emellett északon a rénszarvas, illetve a szigetvilágban többek között néhány hal neve is megjelenik a helynevekben: pl. *Hästen* 'ló', *Kycklingen* 'csirke', *Tuppen* 'kakas'. Érdekes módon viszont vadállatok neveit (*medve*, *farkas*, *róka*, *kígyó* stb.), noha gyakran szerepelnek helynevekben, metaforikus névformákban nem használták fel (NYSTRÖM 2013: 363). A norvég partokon, illetve korábbi viking kolóniákon (Shetland, Feröer szigetek, Orkney stb.) meglehetősen általános a háziállatok köznévi megjelenése lesüllyedt sziklák nevében: *Hesten* 'ló'; *Galten*, *Sugga* 'malac'; *Havren* 'kecske'; *Hunden* 'kutya'. Ezek a névformák nem állattartásra utalnak, hanem metaforikus névadással jöhetnek létre, és az adott objektum formáját jelzik. Ugyanakkor INGE SÆRHEIM (2018) szerint, mivel ezek a nevek gyakran a hajózási útvonalak szempontjából kritikus pontokat, gyakorta veszélyes helyeket jelölnek, más tulajdonságokra is utalhatnak, illetve elképzelhetőnek tartja, hogy néhány korábbi, állatnevet viselő veszélyes pont analógiájára a veszélyes helyeket általában ezzel a névtípussal jelölték meg.

AZ OBJEKTUM – EMBER metafora univerzalitása révén valamennyi nyelvben számolhatunk a testrésznevek metaforikus jelentéskiterjesztés révén kialakult földrajzi köznévi jelentésével (vö. pl. *hát*, *oldal*, *fő*). Az ilyen lexémát tartalmazó névformák létrejöttében nem játszik szerepet a metafora mechanizmusa, egyszerűen a már elsajátított jelentésében használják a szót, megadva ezzel a hely fajtáját. A *Kalvstrupen* 'borjútorok', *Katrumpan* 'macskafarok', *Svinryggen* 'malachát' (NYSTRÖM 2013: 360) szerkezetekben azonban nyilvánvalóan nem erről van szó, hanem az állati testrész fogalommal való metaforikus megfeleltetés révén jöhetnek létre.

Emberek igen ritkán jelennek meg forrástartományként a magyar metaforikus helynevekben, de vö. *Barát*, *Apáca* (BARÁZ 2007). A svéd, illetve azon belül is a Stockholm környéki névanyagban valamivel nagyobb ezek aránya: *Flickan* 'lány', *Käringen* 'öreg hölgy', *Länsman* 'rendőr', *Soldaten* 'katona', másutt viszont alig adatolható ilyen név. E nevek kapcsán már valóban nem könnyű, legtöbbször nem is lehet a névadás alapjául szolgáló metaforikus megfeleltetés alapját meghatározni. A svédben emellett nem túl nagy számban, de valamilyen épületfogalommal való megfeleltetés is hozott létre helyneveket: a *Domkyrkan* 'katedrális', *Muren* 'fal' nevek által jelölt sziklákon ilyen épületek nem voltak (NYSTRÖM 2013: 361–362).

Amint látható, jórészt valóban az adott társadalmat jellemző hétköznapi élet, az adott kultúra mindennapos fogalmai kerülnek itt elő (vö. még a nomád, vadászó és rénszarvastartó életmódból adódó számi és balti finn metaforikus helyneveket Arhangelszkben; KABININA 2011), s csupán elvétve szolgál sajátosabb, specifikusabb tárgyfogalom forrástartományként a metaforikus nevekhez (a magyarban pl. *Hegedűnyak*, KISS 1961: 185; *Napoleonkalapja*, VeMFN. 1: 153; 1. még HOFFMANN 1993/2007: 129). Ez a fajta szemléletmód a metafora univerzális kognitív mechanizmusára alapozva általános, ennek következtében az idézett metaforikus nevek jó része nem egyetlen területről adatolható: több, egymástól távol eső vidéken, különböző nyelvekben is létrehozták ugyanazokat a metaforikus névformákat egymástól függetlenül (pl. a magyar nyelvterületen több *Teknő*, *Patkó*, *Pántlika*, *Németkalap*, *Gatyaszár utca* stb. név található; vö. INCZEFI 1971; vö. még lett *Panna* 'serpenyő' tó, BALODE 2012: 10; svéd *Stekpannan* 'serpenyő' vízbe nyúló szikla' NYSTRÖM 2013: 358).

Adott területen belül azonban ezek a névformák mégis kilógnak a tipikus, a helyek sajátosságait direkt módon leíró vagy épp nem áttetsző nevek sorából. E köznapi dolgok neveinek használata bizonyos nyelvhasználati helyzetekhez kötődik ugyanis, a névadás pedig egy ettől eltérő nyelvhasználati helyzetet a saját normáival. A mindennapi élet fogalmainak a nevekben való felhasználása szokatlan, s éppen a szokatlansága, egyfajta normasértés révén sajátos (humoros, játékos) stílushatása van (vö. HOFFMANN 1993/2007: 133).²¹ Ez a norma még erősebben érvényesülhet bizonyos helyfajták, így a településnevek esetében a névhasználói kör kiterjedtebb volta, illetve e névfajtának a formális beszédhelyzetekben való gyakoribb használata miatt. A szleng – illetve általában véve az informális – névváltozatok esetében ugyanakkor számolhatunk ezzel a névalkotási móddal, a szleng lényege ugyanis „egyféle verbális lázadás”, normasértés (KIS 2010), s különösen jellemző rá a figurativitás (EBLE 1999: 231, GYÖRFFY 2018: 32–39).²²

Szintén a metaforikus nevek körébe tartoznak azok a látszólag kétrészes formának tűnő névalakok is, amelyek egyértelműen a helynévszerűség jelölésének funkciójában, azaz egyfajta másodlagos lexikális névformáns szerepben (vö. BÁBA 2016: 39–40) tartalmaznak egy földrajzi köznevet (*vár, tanya, kunyhó, temető*), ám egyáltalán nem ilyen helyet jelölnek meg, hanem valamilyen más helyfajta megnevezésére hozták létre őket. E nevekben a lexikális névformáns előtt gyakran állatnév szerepel, mely a terület állatvilágára utal: *Kacsavár, Kecskévár, Tetűvár, Rókavár, Bagolyvár, Madárkunyhó, Szarkatanya, Rókatemető*; de utalhat ez a névelem a hely lakóira is: *Katonavár* (ilyen családnevek laknak az utcában) (vö. HOFFMANN 1993/2007: 132). Hasonló példák a svéd névanyagból is szép számban idézhetők: *Getkyrkan* ’kecsketemplom’, *Grodkyrkan* ’békatemplom’, *Hundkyrkan* ’kutyatemplom’ három barlang megjelölésére (NYSTRÖM 2013: 362). Ezekben az esetekben a forrásfogalom egy aktuálisan megkonstruált sematikus kép, s a nyelvi humor, illetőleg a negatív ironia stratégiái is szerepet játszhattak a létrehozásukban. A fenti példák tehát nem a képi metafora prototipikus esetei, nem oldhatók fel egy „olyan, mint” szerkezettel, hanem bonyolultabb fogalmi asszociációk és nyelvi folyamatok állnak a háttérükben.

A metaforikus névadással létrehozott helynevek sajátos csoportját alkotják azok a nevek, amelyekben egy másik egyedi objektum fogalmi reprezentációja szolgál a mechanizmus forrástartományául, azaz amikor egy már meglévő helynevet használnak fel egy másik hely megjelölésére a két hely valamely közösnek észlelt tulajdonságjegye alapján: például a *Csikágó, Jerikó, Szibéria* település- és határrésznevek esetében.²³ Ez a névadási mód – akárcsak a helynevek alkalmi metaforikus használata – a nevek komplex jelentés-

²¹ A korábbi helynévtipológiák gyakran tárgyalták ezeket a neveket a néphumor megnyilvánulásaként létrejött nevekként (vö. BENKŐ 1947: 33, LŐRINCZE 1967: 19).

²² Sajátos informalitás jellemzi a már idézett metaforikus sziklamászóútneveket is: valójában a névkategória egésze egy szűkebb, sajátosan szerveződő, zártabb közösség szociolektusához köthető, s ezzel összefüggésben a nyelvi játékoság, az informálisabb stílus sokkal inkább jellemzi ezt a névfajtát.

²³ Ez a névadási mód a legtöbb esetben több szempontból is jól elkülöníthető a névtranszfer, névköltöztetés eseteitől, noha az utóbbi esetben is kiválthatja a névadást egy metaforikus megfeleltetés (vö. pl. *New Hampshire, New Jersey*; BÖLCSKEI 2009: 120; vö. még HOFFMANN 1993/2007: 135–136). Ez jellemzően nem sztereotip ismereteken alapul, illetve formális névként adott és használt nevet eredményez. A költöztetett nevek esetében nem ritkán a fogalmi megfeleltetés is hiányzik, azaz ekkor nem is metaforikus névadásról van szó (vö. BRINK 2016).

szerkezetével magyarázható. A forrástartományként szolgáló hely reprezentációja, illetőleg a helynév konvencionális fogalmi jelentése olyan történelmi, földrajzi, kulturális, szociális ismereteket tartalmaz (ez gyakorta sztereotíp tulajdonságjegy),²⁴ amely más helyekre is vonatkoztatható. A *Szibéria* név fogalmi tartalmában például nagyon fontos összetevő a HIDEGSÉG fogalma (a két szó jelentésmátrixa átfed), mintegy a hidegség szimbólumaként, szinonimájaként értelmezhető a név. A *Kánaán* név jelentésszerkezetében a zsidó-keresztény kultúrkörben a BŐSÉG fogalmi tartalom jelenik meg száliens jelentés-összetevőként. Így ezek – s a hasonlóan konvencionális száliens jeggyel bíró további nevek – felhasználhatók más denotátumok ezzel egybevágó tulajdonságának a kifejezésére. Amennyiben a névadó mentális rendszerében a megjelölendő hely meghatározó sajátossága (példáinkban a HIDEGSÉG, illetve BŐSÉG) egy ilyen, általa ismert hely reprezentációját, illetve a hozzá kapcsolódó helynevet aktiválja, elnevezheti a falurészt, határrészt ez alapján *Szibéria*-nak, illetve *Kánaán*-nak, vagy a finn nyelvben: *Siperiá*-nak, illetve *Kaanaa*-nak (vö. HOFFMANN 1993/2007: 130, AINIALA 2016). A finn névanyagban mind külterületi (*Amerikka, Betlehem, Kaanaa, Siperiá*), mind belterületi helyek megjelölésében (*Bronx, Harlem, Monaco*) viszonylag nagyobb számban szerepelnek ilyen típusú nevek (AINIALA 2016: 77–78). E speciális altípusba tartozó nevek létrehozásának kognitív mechanizmusai univerzálisak, további vizsgálatot igényel viszont, hogy az alkalmazásuk mennyire tekinthető univerzálisnak.

Mivel a nevek jelentéstartalma nem rögzített, illetve több száliens fogalmi jegyük is lehet, az sem meglepő, hogy egy-egy helynév többféle sajátosság kifejezésére is fölhasználható: az *Amerika* névvel jelölhetnek és jelölnek is ’távoli (határrész)’-t, illetve ’gazdagok lakta (falurész)’-t egyaránt. Arra is van példa, hogy ugyanazt a sajátosságot többféle helynévvel is jelölik: a TÁVOLI HELY fogalmi tartalmat kifejezhetik például az *Abessínia, Doberdó, Sanghaj* nevek egyaránt (HOFFMANN 1993/2007: 130). Szintén a nevek saját jelentésszerkezetével magyarázható, hogy a forrástartományként szolgáló helynevet száliens vonásával ellentétes fogalmi jegy jelölésére is használhatják: *Bécs*-nek nevezik például Makó legszegényebb részét (INCZEFI 1970: 151), *Amerika* a neve Salgótarján egyik szegénynegyedének (HLAVACSKA 1989: 14, vö. HOFFMANN 1993/2007: 131). E nevek létrehozásában (és értelmezésében) a metafora mechanizmusa mellett a negatív ironia stratégiái is szerepet játszanak (vö. TÁTRAI 2017: 1053–1057). Szintén egy sajátos értelmezői pozíciót aktiválnak a *kis* előtaggal álló nevek (pl. *Kis-Szibéria*), a jelző ugyanis nem az adott hely méretére vonatkozik, hanem a forrásfogalom száliens jegyéhez képesti viszonyítást fejez ki: ’majdnem olyan hideg hely, mint Szibéria’ (vö. HOFFMANN 1993/2007: 131).

A köznévi alapú metaforikus nevekhez hasonlóan a helynévi alapú metaforikus helynevek körében is találunk olyan példákat, amelyek esetében utólag a névkutatók és a névhasználók nem tudják egyértelműen megállapítani a megfeleltetés fogalmi hátterét, vagy pedig egyszerre többféle tulajdonságjegy alapján, illetve ezek együttesen is alapulhatott a névadás; mint a Veszprém megyei *Hortobágy* esetében, amely a) távoli, sík, puszta terület, ahol b) lovakat tartanak (vö. HOFFMANN 1993/2007: 130–131).

A helyek metaforikus megjelölései kapcsán utalnunk kell a fentiekben túl egy sajátos esetre: VESZELSZKI ÁGNES (2008) MEYER ZU SCHWABEDISSSEN és MICHEEL (2006) nyomán térkonstrukciókként tárgyalja azokat az alkalmi vagy többé-kevésbé állandósult metaforikus

²⁴ A forrásfogalomként szolgáló helyek jellemzően a magyar nyelvterületen túli helyek, melyeket a névadók személyes tapasztalatból is ismerhetnek, de gyakran csak sematikus másodlagos ismereteik vannak, s ezek szolgálnak a névadás alapjául (vö. HOFFMANN 1993/2007: 131).

nyelvi kifejezéseket, amelyek egy adott helynévhez kapcsolódva azt egy bizonyos nézőpontot érvényesítve értelmezik, konceptualizálják, pl. *Kolozsvár, Erdély szíve; Wimbledon, a tenisz Mekkája; Debrecen, a kálvinista Róma; Székesfehérvár, a királyok városa és a városok királya; Prága, a városok királynője*. Ezek a kifejezések önmagukban is használhatók, pl. *a kálvinista Róma a Debrecen* név kitétele nélkül is a várost jelöli a magyarul beszélők többsége számára, mégsem tekintjük őket a helynév variánsainak, nem történik meg a toponomasztikon elemeként való rögzülésük, továbbra is körülíró szerkezetként értelmezzük őket (vö. még az amerikai tagállamok megjelölésében: *Italy of America* 'Arizona', *Switzerland of America* 'Colorado'; BÖLCSKEI 2009: 129). Az ide sorolható kifejezéseket a fogalmi metaforák mentén lehet értelmezni (a legutóbbit például *A HELY – TARTÁLY* és *A CENTRUM – PERIFÉRIA* megfeleltetések mentén), szemben a metaforikus helynevekkel, amelyek sokkal inkább a képi metaforákhoz állnak közel. Ráadásul ezek az alkalmi vagy akár a kollektív tudásban őrzött frázisok szinte teljes egészében a pozitív értéktartományban helyezkednek el (VESZELSZKI 2008: 62), jelentős részük az adott hely pozitív arculatának megteremtése, attraktivitásának növelése érdekében létrehozott kifejezés. A metaforikus helynevek között ugyanakkor, mint láttuk, nincs ilyen egyoldalúság, egyaránt találunk pozitív, semleges és negatív jelentéstartalmú formákat.

4.3. A névmodell szerepe. A metaforikus nevek periferikus voltát többen is megfogalmazták a magyar névanyagot vizsgálva (KÁZMÉR 1957, HOFFMANN 1993/2007), s más nyelvek kapcsán is (BALODE 2012). Nem kizárólag a metaforikus neveket tárgyalja a képzet-társítással keletkezett nevek körében KÁZMÉR MIKLÓS Alsó-Szigetköz helyneveit elemezve, mégis érdemes utalnunk a statisztikai eredményeire, melyek szerint az egyrészes nevek mindössze 1,38%-a tartozik ide, míg a kétrészes nevek 3,6%-a (1957: 43, 66). Ezek a számok azonban még kisebbek, ha csak a metafora mechanizmusával létrejött neveket tekintjük. Ráadásul az ide sorolt nevek nagyobb hányada – legalábbis a magyar névanyagban – külterületi helyek megjelölése, azaz a használói körük jórészt egy-egy, esetleg néhány szomszédos település lakóira terjed ki. A nevek használata a kommunikációs helyzeteket tekintve is korlátozottabb lehet: sajátos stílushatásukból adódóan nem feltétlenül tekintik ezeket „jó” neveknek a beszélők, s formális szituációkban kerülhetik a használatukat. Így fennmarad e névadási mód alacsony produktivitása.

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy a névtípus gyakorisága szempontjából is számolhatunk bizonyos szintű eltérésekkel. STAFFAN NYSTRÖM (2013) már idézett vizsgálatában három terület metaforikus neveit elemezve rámutatott arra, hogy igen jelentős területi különbségek lehetnek e névalkotási mód gyakoriságát tekintve akár egy nyelvterületen belül is. A Stockholm környéki szigetvilág, az északi Jämtland régió hegyvidéki területe, illetve a mezőgazdasági művelés alá vont síkvidéki Östergötland metaforikus neveinek arányait összehasonlítva azt tapasztalta, hogy ha csak az abszolút számokat tekintjük, a szigetvilágban található a legtöbb metaforikus név, a mezőgazdasági területen a legkevesebb, a hegyvidék pedig e kettő között foglal helyet. Ugyanez a sorrend állítható fel akkor is, ha a metaforikus neveknek az adott terület névanyagán belüli arányát vizsgáljuk. Igaz ugyan, hogy a Stockholm környéki szigetvilágban eleve nagyobb a névsűrűség, de még ezt figyelembe véve is szembeötlő a metaforikus nevek nagyobb aránya a másik két vizsgált területtel összevetve (STAFFAN NYSTRÖM személyes közlése alapján).

Ez a különbség nem a beszélők eltérő nyelvi-fogalmi kreativitásának, kompetenciájának vagy eltérő világlátásának/térlátásának az eredménye, sokkal inkább a névmodellek

területi különbségeivel, az ún. névjárásokkal magyarázható. Amint arra DITRÓI ESZTER (2017) vizsgálatai rávilágítottak, a különböző névszerkezeti minták megoszlását illetően akár jelentősebb területi különbségekkel is számolhatunk, s ez természetesen összefonódik a névalkotási folyamatokkal is. A beszélők a már meglévő névismeretük, illetve az abból kiváló névmodellük alapján hoznak létre új neveket. Az onomasztikonban tehát már eleve szerepel(het)nek metaforikus nevek. Ha ezek adott beszélők számára valamiért – a gyakori névhasználatból, a jelölt objektum fontosságából adódóan vagy a nagyobb számú idesorolható példa alapján – nagyobb jelentőséget kapnak, nagyobb erejű sémaként reprezentálódnak a beszélők névmodelljében, s így nagyobb eséllyel hoznak létre maguk is hasonló jellegű neveket a metafora kognitív mechanizmusát alkalmazva. A különböző területek, névjárások névmodelljeiben tehát másként alakult ezeknek a neveknek, illetve magának a névadási módnak a súlya, s ez folyamatosan meghatározta/meghatározza azt is, hogy az újabb nevek létrehozásában milyen arányban követik a beszélők ezt a mintát.

A névmodell sajátos megnyilvánulásaként értelmezhetők az egyazon fogalomkörön, egyazon forrástartományon alapuló metaforikus névpárok is: egymáshoz közeli sziklákat, bálványköveket jelöl a siroki vár közelében a *Pap – Barát – Apáca* névhármas, illetve variánsai: *Törökember – Törökasszony – Szolgáló*, összefoglalóan *Kőemberek* (BARÁZ 2007),²⁵ vö. svéd *Gubben* 'öregember' és *Gumman* 'öregasszony', *Skomakaren* 'suszter' és *Skräddaren* 'szabó', *Getingen* 'darázs' és *Bromsen* 'bögöly', *Femöringarna* 'az öt öre pénzérme' (NYSTRÖM 2013: 362). A metaforikus nevek összekapcsolása a magyar névanyagban más módon is megvalósul: *Kiskalap – Nagykalap* (VeMFN. 1: 57), *Kisbajusz – Nagyabajusz* (INCZEFI 1971: 193).

A névmodell mellett esetleg magának a tájnak a változatossága is hozzájárulhat a metaforikus nevek létrehozásához. Egy-egy különleges (formájú, elhelyezkedésű, szépségű stb.) földrajzi objektum is kiválthatja a metaforikus megfeleltetést a névadó mentális rendszerében. Földrajzi értelemben változatos vidéken, ahol több ilyen hely van egy adott területen, nagyobb az esélye annak, hogy a névadók egyedibb névvel neveznek meg egyes, különösen sajátos tájrészeket.

4.4. A névadási mód kora. A metaforikus nevekre jórészt csak az élőnyelvi gyűjtésekből vannak példáink. Ezek keletkezési idejét korábbi írott említések híján jellemzően nem könnyű meghatározni. Esetenként persze a név közszói megfelelőjére, illetve a név által jelölt valóságdarabra vonatkozó ismereteink segítségünkre lehetnek.

A történeti névanyagból csupán néhány név sorolható ide, s az is meglehetősen bizonytalanul (a magyar történeti névanyagból pl. 1075/+1124/+1217: *kengelu* víznév, kengyel alakban kanyarodó folyóvíz, FNESz.; 1227: *Nerges berch* kiemelkedés, Gy. 4: 249; [1272–1290]: *Tekenus*, völgy, Gy. 1: 434; a *teknő* ugyanakkor ma földrajzi köznévként is használatban van). A már idézett norvég (állatnévi) metaforikus nevek eloszlása alapján a kutatók azt feltételezik, hogy ez a sajátos (a hely és az állat közötti megfeleltetésen alapuló) metaforikus névadási mód jelen volt már a viking időkben. A *Galta* 'disznó' név legkorábbi adata (1519) pedig arra utal(hat), hogy legalább fél évezrede használatban van az adott területen ez a névtípus (SÆRHEIM 2018).

²⁵ Az ilyen nevekhez nem ritkán történetek is kapcsolódnak, sőt az is elképzelhető, hogy e történetek alapján kapták a nevüket a helyek.

Az egyértelmű korai névadatok hiánya egyrészt az etimologizálási nehézségekkel magyarázható, de talán még jelentősebb ebből a szempontból a beszélők nyelvi normája, illetve a metaforikus nevek jó részének sajátos stílustartalma. A beszélők névmodellje a nevek használati körére vonatkozóan is tartalmaz ismereteket. Több helyen olvashatunk arról, hogy a jó helynéviség normájának ellentmondó, vicces vagy épp negatív közzói jelentéstartalmú nevek gyűjtése sajátos helyzeteket teremt. (Vö. pl. „Gyűjtés közben gyakran megfigyelhettem, hogy a számunkra ma már érthetetlen [...] nevek kissé restellkedve sorolták elő adatközlőim, mondván »Hát ez ujan csunya (bolondos, idétlen) név«” PESTI 1970: 103.) Számolhatunk tehát azzal, hogy a régi iratok készítésekor vagy maguk a névhasználók, vagy épp a dokumentumok készítői nem tekintették eléggé komolynak, hivatalosnak az ilyen neveket ahhoz, hogy feltüntessék őket. (A nyelvi presztízsvizonyok nemcsak a nyelvek, illetve nyelvváltozatok használatát befolyásolják, hanem akár ilyen esetekben is számolhatunk vele.)

Ennek ellenére nyilvánvalóan régi, ősi névtípussal van dolgunk. A névadás olyan általános kognitív mechanizmuson alapul, amely feltehetően egyidős az emberiséggel (a nyelvevolúciós elméletek egy része a metaforával magyarázza a nyelvi szimbólumok és a nyelvtan kialakulását, vö. SMITH–HÖFLER 2015). A tulajdonnevek megjelenésétől kezdve rendelkezésre állhatott tehát ez a szemlélet (akárcsak a közzavak metaforikus használatában és jelentésváltozásában), s adott kommunikációs helyzetben vezérelhette a névadást.²⁶

5. Összegzés. A kognitív nyelvészet felfogásában a metafora olyan általános kognitív mechanizmus, amely alapvető szerepet játszik az emberi gondolkodásban és megértésben, a társadalmi, kulturális és pszichológiai valóságunk megalkotásában, s átszövi a nyelvhasználatunkat (vö. KÖVECSES 2005: 17). Ennek egy sajátos típusa a névadásban is megjelenik, és egy nem túl népes, ám mégis jelentős névtípus alapjául szolgál. A névadási mód alkalmazását a helynév kategóriája, használati köre is befolyásolja: az informálisabb használatú nevek, névfajták esetében számolhatunk egyáltalán ezzel a névalkotással. Egy-egy ilyen metaforikus névforma megalkotása a direkt leírás, illetve a konvencionizált sémákon alapuló metonimikus névadás helyett a beszélő nyelvi kreativitását, a domináns névtípusok modelljétől való elszakadást igényli, s jellemzően sajátos stílushatású neveket eredményez. Az ide tartozó neveken belül is különböző típusokat különböztethetünk meg ugyanakkor. A tipikus, alakra utaló közzói eredetű metaforikus nevek mellett esetenként komplexebb megfeleltetésekkel számolhatunk, s az asszociációk több közeli hely, objektum összekapcsolódó névadását együttesen is eredményezhetik. A metaforikus névadás alapjául helynevek is szolgálhatnak, ami a nevek komplex jelentésszerkezetét támasztja alá.

Hivatkozott irodalom

AINIALA, TERHI 2016. Place Names. In: AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA eds., *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 63–123.

²⁶ Ezt támogatja az a tény is, hogy a metaforikus névadás a természeti népek körében is jelen van (vö. HUNN 1996: 15, 16; PIPER 2014: 164, 165, 171; NASH 2014: 314, 320).

- BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- BALODE, LAIMUTE 2012. Metaforiskie hidroními Latvijā. *Baltistica* 8: 9–17.
- BARÁZ CSABA 2007. A síroki Vár-hegy Bálványkövei és a Törökasztal. *Zöld Horizont* 2/3: 3.
- BAUKO JÁNOS 2015. *Bevezetés a szocioonomasztikába*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmunte földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- BÖLCSKEI ANDREA 2009. Az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak hivatalos és informális elnevezéseiről, a tagállamnevek magyar fordításáról. *Névtani Értesítő* 31: 119–141.
- BRDAR, MARIO – BRDAR-SZABÓ RITA 2007. When Zidane is not simply Zidane, Bill Gates is not just Bill Gates. Some thoughts on the construction of metaphonymic meaning of proper names. In: RADDEN, GÜNTER – KÖPCKE, KLAUS-MICHAEL – BERG, THOMAS – SIEMUND, PETER eds., *Aspects of Meaning Construction*. John Benjamins, Amsterdam. 125–142. <https://doi.org/10.1075/z.136.09brd>
- BRINK, STEFAN 2016. Transferred Names and Analogy in Name-formation. In: HOUGH, CAROLE ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. 158–166. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.43>
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA – ŽIC FUCHS, MILENA 2005. Metaphorical processes as the basis of proper names. *Quaderni Internazionali di Rivista italiana di onomastica. RION International Series* 1: 33–44.
- DEIGNAN, ALICE 2007. “Image” metaphors and connotations in everyday language. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 5: 173–192. <https://doi.org/10.1075/arcl.5.08dei>
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- EBLE, CONNIE 1999. Szleng. In: FENYVESI ANNA – KIS TAMÁS – VÁRNAI JUDIT SZILVIA szerk., *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Szlengkutatás 3. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 227–233.
- EDELMAN, GERALD 1987. *Neural Darwinism. The Theory of Neuronal Group Selection*. Basic Books, New York.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- FÓNAGY IVÁN 1999. *A költői nyelvről*. Corvina Kiadó, Budapest.
- GIBBS, RAYMOND W. – BOGDONOVICH, JODY 1999. Mental imagery in interpreting poetic metaphor. *Metaphor and Symbol* 14: 37–44. https://doi.org/10.1207/s15327868ms1401_4
- GLUCKSBERG, SAM – KEYSAR, BOAZ 1993. How metaphors work. In: ORTONY, ANDREW ed., *Metaphor and Thought*. Second edition. Cambridge University Press, New York. 401–424. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.020>
- GOÓTŠOVÁ, ANDREA – CHOMOVÁ, ALEXANDRA – KRŠKO, JAROMÍR 2014. *Hydronymia slovenskej časti povodia Hornádu*. Vydavateľstvo Belianum Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica.
- GRADY, JOSEPH 1999. A typology of motivation for conceptual metaphor: correlation vs. resemblance. In: GIBBS, RAYMOND W. – STEEN, GERARD J. eds., *Metaphor in Cognitive Linguistics*. John Benjamins, Amsterdam. 101–123. <https://doi.org/10.1075/cilt.175.06gra>
- GRADY, JOSEPH 2010. Metaphor. In: GEERAERTS, DIRK – CUYCKENS, HUBERT eds., *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford. 188–213. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199738632.013.0008>

- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY ÉRZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HBMH. 1. = *Hajdú-Bihar megye helynevei I. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Szerk. BÁBA BARBARA. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015.
- HEGEDŰS ATTILA 2008. Lakóparknevek. *Névtani Értesítő* 30: 117–120.
- HLAVACSKA EDIT 1989. *Salgótarján utcanévei*. Múzeumi Értekező 6. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993/2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HORVÁTH PÉTER 2017. A tulajdonnevek metaforikus kiterjesztésének két módja. *Ösvények* 2017/1: 76–79. http://osvenyek.elte.hu/images/cikkek/Horvath17_1.pdf (2020. 11. 12.)
- HUNN, EUGENE 1996. Columbia Plateau Indian Place Names. What Can They Teach Us? *Journal of Linguistic Anthropology* 6: 3–26.
- INCZEFI GÉZA 1960. *Szeged környékének földrajzi nevei*. Nyelvtudományi Értekezések 22. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján*. Nyelvészeti Tanulmányok 14. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- INCZEFI GÉZA 1971. A metaforikus alakmeghatározás módjai határnevekben. *Magyar Nyelvőr* 95: 189–193.
- JÄKEL, OLAF 1999. Metonymy in Onomastics. In: PANTHER, KLAUS-UWE – RADDEN, GÜNTER eds., *Metonymy in Language and Thought*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 211–229. <https://doi.org/10.1075/hcp.4.12jak>
- KABININA, NADEZHDA 2011. *Метафорические названия в субстратной топонимии Архангельского Поморья*. *Vestnik Permskogo universiteta: rossijskaja i zarubezhnaia filologija* 3/15: 17–24.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÉKESI BALÁZS 2019. *A mentalizmus új útjain. A megújuló kognitív tudomány és a mentalista nyelvfilozófia közelítési lehetőségei a jelentésalkotás problematikájának tükrében*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/23534> (2020. 06. 10.)
- KISS LAJOS 1961. *Régi Rétköz*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIS TAMÁS 2010. Alapismertetek a szlengről. In: Kis TAMÁS szerk., *Magyar szleng. Tanulmányok, szótárak, könyvek a magyar szleng témaköréből*. <http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/szleng.php> (2020. 06. 10.)
- KÖVECSES ZOLTÁN 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex, Budapest.
- KÖVECSES ZOLTÁN 2009. Versengő metaforaelméletek? „Ez a sebész egy hentes”. *Magyar Nyelv* 105: 271–280.
- KUNA ÁGNES 2006a. „Magyarország szikláin”. A magyar *sziklamászóutak* nevei. *Magyar Nyelvőr* 130: 84–96.
- KUNA ÁGNES 2006b. Sziklamászóutak nevei a Kis-Gerecsében. *Névtani Értesítő* 28: 113–120.
- LAKOFF, GEORGE 1987. Image metaphors. *Metaphor and Symbolic Activity* 2: 219–222. https://doi.org/10.1207/s15327868ms0203_4
- LAKOFF, GEORGE 2012. Explaining Embodied Cognition Results. *Topics in Cognitive Science* 4: 773–785. <https://doi.org/10.1111/j.1756-8765.2012.01222.x>

- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, Chicago.
- LAKOFF, GEORGE – TURNER, MARK 1989. *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. University of Chicago Press, Chicago.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001>
- LÖRINCZE LAJOS 1967. Földrajzi neveink élete. *Magyar Nyelvjárások* 13: 3–27.
- MEYER ZU SCHWABEDISSEN, FRIEDERIKE – MICHEEL, MONIKA 2006. Heldenstadt Leipzig und Weihnachtsland Erzgebirge. Zur Bildhaftigkeit von sprachlichen Raumkonstruktionen. *Social Geography Discussions* 2: 129–160. <https://doi.org/10.5194/sgd-2-129-2006>
- NASH, JOSHUA 2014. Obtuse anglers. The linguistics and ethnography of fishing ground names on Norfolk Island. In: CLARK, IAN D. – HERCUS, LUISE – KOSTANSKI, LAURA eds., *Indigenous and Minority Placenames*. ANU Press, Canberra. 305–327.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Loisir Könyvkiadó, Budapest.
- NYSTRÖM, STAFFAN 2013. Metaphorical and metonymical place names in Sweden. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and naming. Proceedings of the second international conference on onomastics. Onomastics in contemporary public space, Baia Mare, May 9-11, 2013*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 355–363.
- PESTI JÁNOS 1970. A földrajzi nevek alkotásának és használatának lélektani tényezői a Bikalárok völgyében. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia, Budapest, 1969*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 99–104.
- PIPER, NICK 2014. Saltwater Placenames around Mer in the Torres Strait. In: CLARK, IAN D. – HERCUS, LUISE – KOSTANSKI, LAURA eds., *Indigenous and Minority Placenames*. ANU Press, Canberra. 163–186.
- RESZEGI KATALIN 2018a. A tulajdonnevek jelentésszerkezete funkcionális kognitív keretben. *Magyar Nyelvjárások* 56: 5–23. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2018/01>
- RESZEGI KATALIN 2018b. On the proper-name-to-appellative transformation. *Rivista Italiana di Onomastica* 24: 25–46.
- SÆRHEIM, INGE 2018. *Tasen, Sugga og Porthunden*. Metaforisk bruk av husdyrnamne i skjergardsnamn. *Namn och bygd* 106: 83–100.
- SMITH, ANDREW D. M. – HÖFLER, STEFAN H. 2015. The pivotal role of metaphor in the evolution of human language. In: DÍAZ-VERA, JAVIER E. ed., *Metaphor and Metonymy across Time and Cultures*. Cognitive Linguistics Research 52. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 123–139.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ RÉKA 2012. *Metaforák és szimbólumok. C. G. Jung szimbólumértelmezése és a fogalmi metaforák elméletének összevetése*. Doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest. [https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7431/file/Szabó%20Réka_disszertáció \(2020. 06. 10.\)](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7431/file/Szabó%20Réka_disszertáció%20(2020.06.10.))
- SZABÓ T. ATTILA 1934. A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. *Magyar Nyelv* 30: 160–180.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2006. *A jelentésvilág szerkezete*. In: HITSEKER MÁRIA – SZILÁGYI ZSUZSA szerk., *Mindentudás Egyeteme* 5. Kossuth Kiadó, Budapest. 213–237.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2017. A kisbányai magyarság helynévismerete. *Magyar Nyelvjárások* 55: 75–109.

- SzSzMFN. = MEZŐ ANDRÁS etc., *Szabolcs-Szatmár[-Bereg] megye földrajzi nevei* 1–5. Szabolcs-Szatmár megyei Népművelési Tanács – Nyíregyházi Tanítóképző Főiskola Nyelvészeti Tanszék etc., Nyíregyháza etc., 1967–1993.
- TÁTRAI SZILÁRD 2017. Pragmatika. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 899–1058.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 30–41.
- TURNER, MARK 1996. *The Literary Mind*. Oxford University Press, New York.
- VeMFN. = *Veszprém megye földrajzi nevei* 1–4. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC [–VARGA MÁRIA]. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 156, 171, 192, 194. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1982–2000.
- VESZELSZKI ÁGNES 2008. Térkonstrukciók. Földrajzi nevek parafrázisai kognitív keretben. *Névtani Értesítő* 30: 55–65.
- WEE, LIONEL 2006. Proper names and the theory of metaphor. *Journal of Linguistics* 42: 355–371. <https://doi.org/10.1017/S0022226706003926>
- ZMFN. = *Zala megye földrajzi nevei* 1–2. Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF / BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Akadémiai Kiadó / Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1964–1986.

RESZEGI KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4443-3284>

Debreceni Egyetem

Bölcészettudományi Kar

KATALIN RESZEGI, Metaphorical name-giving

The paper discusses the cognitive mechanics of metaphorical name-giving with a focus on place names, following an overview of cognitive metaphor theory and the questions of metaphorically used proper nouns. In cognitive linguistics, the use of metaphors is a cognitive mechanism that plays a fundamental role in human thought and understanding, and the creation of our social, cultural and psychological reality. A particular form of this also manifests in name-giving, creating a small but influential category of names. The category of place names also influences the application of this name-giving method: it is generally used in more informal names and name types. The creation of such a name requires the speaker to detach themselves from the conventional norms of direct description and metonymic name-giving, and relies on their lingual creativity and ability to detach themselves from dominant name-giving models. However, names in the category can also be divided into subcategories. Beyond the typical common-noun-based metaphorical name-giving, more complex parallels can also be found, resulting in the associations connecting the names of several nearby locations. Place names can also serve as the base of metaphorical name-giving, supporting the complex meaning of these names. Despite the fact that the majority of metaphorical names are available from contemporary data collection, it is obviously a long-standing and ancient method of name-giving, as it is based on a cognitive mechanics that seem to be as old as humanity itself.